

ФЕНОМЕН АЛХІМІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: МУЗЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

К. М. Родигін, О. М. Родигіна, М. Ю. Родигін

Реферат. На основі компаративного філософського аналізу сучасного стану та тенденції музеєзації алхімічної спадщини у статті розглянуто прояви та способи буття феномена алхімії в сучасному соціокультурному просторі. Алхімічний та музейний універсуми мають спільні засадничі ознаки, тому соціальний інститут музеїв ефективно зберігає та транслює дух феномена алхімії. Аналіз стану феномена алхімії в музеологічному вимірі свідчить щодо існування феномена в ментальному просторі сучасності.

Ключові слова: алхімія, музеєзація, музеальність, культурна форма, соціокультурний простір.

Багатовимірність проявів феномена алхімії, його сутнісна синкретична єдність [1] та унікальна соціокультурна стійкість [2] зумовлюють актуальність подальшого історико-філософського вивчення цієї «первісної стихії всього європейського духу» [3, с. 36-37]. Відтак аналіз генези феномена алхімії, визначення шляхів його трансформацій, місця та ролі в історії ідей, впливу на формування світогляду Нового й Новітнього часу видаються перспективними напрямками досліджень.

Попри самовизначення «*Scientia Immutabilis*»³, протягом часу алхімія зазнавала відчутних трансформацій: елліністичний симбіоз містико-фізичних уявлень розвинувся в напівтехнологічну раціональність арабських майстрів, дифундував в європейське середовище, інтегрувався до традиції середньовічної вченості, а у XVIII ст. начебто зник з історичної сцени, щоб уже з XIX ст. отримати нове життя [2]. Проте не є очевидним, чи нині існування алхімії обмежується модерним симулякром історико-культурного феномена минулого в царині паранауки та езотерики, чи має глибше соціальне коріння. Щоб з'ясувати це, слід мати на увазі непересічний суспільний інтерес до епохи Середньовіччя [4] – свідчення значущості культурної спадщини цієї доби, невід'ємною частиною якої є феномен алхімії. Важлива роль інституту музеїв у процесах трансляції культурної пам'яті вказує на доцільність аналізу сучасного способу буття алхімії в музеологічному аспекті.

Алхімія як історичний феномен, що органічно поєднав природничу та соціокультурну складові [5], є унікальним об'єктом, що переконливо демонструє штучність рознесення розгляду гуманітарних та природничих складових реальності (не лише в музеальному розумінні). Зазвичай його музейний розгляд здійснюється в межах природознавчої парадигми, а позанаукова соціокультурна складова феномена може висвітлюватися спрощено та однобічно, як курйозний прояв історичної колізії⁴, або взагалі ігноруватися. Однак розгляд донаукових феноменів з їх складною архітектонікою винятково в межах сучасної природничої доктрини не сприяє їх адекватній соціокультурній оцінці або навіть спотворює її [8, с. 39-40].

³ Незмінне вчення (лат.) – девіз з еклібрису до «*Theatrum Chemicum*», одного з найбільших латиномовних алхімічних корпусів (Страсбург, 1602 – 1661 pp.).

⁴ «Все почалося з чуток про таємничу вежу ... шепотіли, начебто в цій вежі монах-чорнокнижник вночі займається чаклунством, викликає диявола та бесідує з ним. Недарма ж у віконці вежі до ранку не гасне світло. Інші подекуди казали, що ... монах ... варить у своїх ретортах золото, але, звісно, за допомогою сатани. А дехто гадав, що ... він готує чаклунське зілля, щоби ... спокувати довірливих людей» – так розпочинає автор XX ст. розповідь про англійського алхіміка XIII ст. Роджера Бекона [6, с. 26]. Однак ці перекази подано як плід забобонів середньовічного обивателя, а власне Бекон розглядається в межах усталеного дискурсу «мучеників науки», хоча насправді його постать є набагато складнішою [7].

Такий стан речей актуалізує проведення філософського аналізу музеальності⁵ соціокультурного феномена алхімії⁶. Проте це є не метою, а засобом визначення місця феномена алхімії в сучасному соціокультурному просторі.

Мета пропонованої статті – на основі компаративного філософського аналізу сучасного стану та тенденцій музеєзації алхімічної спадщини визначити прояви та спосіб буття феномена алхімії в сучасному соціокультурному просторі.

Висвітлення цього специфічного аспекту буття феномена алхімії в сучасному світі становить наукову новизну дослідження.

Якщо розуміти історичне пізнання як відновлення певних предикатів об'єкта на основі предикатів, властивих його сліду [11], то минуле є відновлюваним з точністю до певних предикатів. Коли щось зникає в часі безслідно, виникає онтологічна невизначеність, оскільки предикати, незворотно втрачені онтологічно, не підлягають відновленню в гносеологічному розумінні [11]. Відтак історична реконструкція⁷ певних об'єктів минулого, намагання осягнути їх зміст і сутність можуть здійснюватись лише на підставі вивчення та філософського осмислення актуально збережених слідів – форм, в яких об'єкт являє себе досліднику⁸.

Стосовно буття феномена алхімії проблема переважно полягає у вивченні не стільки зовнішніх форм явища, скільки способу мислення минулого – віднайденні внутрішньої сутності через зовнішні прояви, історично збережені в його репрезентантах⁹. Вагому роль у цьому процесі відіграє музей як соціокультурний інститут [16, с.138], що реалізує специфічне ставлення людини до дійсності [10, с. 4], пов'язане з цілеспрямованим відбиранням з історичної даності об'єктів¹⁰, які репрезентують певні людські цінності та культурно-історичні реалії. Суспільство прагне зберігати їх для наступних генерацій, поширювати інформацію, репрезентантами якої вони є, щоб через них актуалізувати певні соціокультурні цінності [16, с. 141; 10, с. 32].

«Час спливає й все змінюється та минає разом з ним. Те, що, незважаючи на це, залишається, має характер пам'яті¹¹. ... [музейна культура – Авт.] являє собою особливе

⁵ Загальну музеологію австрійський музеолог Ф. Вайдахер визначає як «здійснене за допомогою філософських інструментів теоретичне пояснення та практичне застосування особливого пізнавального та оцінювального ставлення людини до своєї дійсності. Це ставлення називається музеальністю» [9, с. 5; 10, с. 34].

⁶ Даний аналіз не претендує на вичерпність, але дозволяє дійти певних висновків щодо тенденцій музеальності феномена алхімії в сучасному світі.

⁷ Можливо, стосовно феномена алхімії тут доцільно апелювати до стародавнього філософського поняття «пригадування», зафіксованого Платоном [12] та спорідненого з ідеєю «віднайдення» Істини в герметичному мистецтві [13, с. 87]. Платонівська сентенція щодо думок про незнане, які «заворушилися в людині, наче сни» [12, с. 595], перегукується з поглядами К.Г. Юнга на колективне несвідоме як живильне джерело алхімічних символів та міфологем. Відтак робота над власною душею та актуалізація відповідних архетипів може бути ефективним засобом своєрідної «реконструкції» феномена алхімії – формування особистісно-значущого, ціннісно-зabarвленого його бачення.

⁸ В класичному розумінні історії алхімії адекватність висновків дослідника цілком залежить від ступеня критичного ставлення до оцінки спорадичних знахідок артефактів матеріальної культури та, передусім, аналізу текстів, автентичність яких не завжди поза сумнівами [14].

⁹ Доречно згадати тут афоризм Григорія Сковороди: «З видимого пізнавай невидиме». Таке розуміння діалектики сутності та явища у процесі пізнання сягає, напевно, ще платонівського протиставлення ідей та речей, та й за часів алхіміків вважалося незаперечною істиною, про що свідчать слова з парацельсового «*Paragranum*»: «Тільки зовнішні речі дають пізнання внутрішнього. В інший спосіб не може бути пізнаною жодна внутрішня сутність» [15, с. 171].

¹⁰ Музеалії – предмети, що в результаті музеєзації набувають музеального значення репрезентантів певних історико-культурних цінностей [17;18]. Невизначеність принципів збирання об'єктів музеєзації веде до давнього типу кунсткамери та загрожує її перетворенням на «румпелькамеру» – смітник диковин [19, с. 54].

¹¹ В межах деяких новаторських підходів до музейництва воно розглядається як складова «*heritology*» – науки про спадщину та «*mnemosophy*» – науки про спадщину та всі соціальні інститути, що зберігають людський досвід (термінологія запропонована у 1982 р. хорватським музеєзнавцем Томіславом Шолюю)

вираження музеєзації реальності» [17]. Музеалії не є лише носіями знаків – семіофорами, адже самі несуть значення, є «ноуфорами» – носіями духу (грецькою *vous* – дух, значення, *φέρουν* – нести) [9, с. 5; 20]. Результатом музеєзації є своєрідний перехід від одиничного та акцидентального – до загального та сутнісного, від світу речей – до світу сенсів, від речей як фізичної даності – до сфери ідеального, де пріоритетного значення набуває меморіальна та культурна цінність реальності, репрезентантована музеаліями. Таким чином, якщо музеєзовані сліди буття алхімії є її ноуфорами, то їх філософське осмислення видається перспективним шляхом розуміння глибинної синкретичної сутності феномена.

Традиційно та закономірно алхімію розглядають як історичного попередника хімічної науки – хімію в її донауковій фазі розвитку¹². Переважно саме на висвітлення цієї точки зору спрямовано більшість існуючих музейних експозицій. З використанням автентичних археологічних знахідок¹³ [25; 26] алхімічну лабораторію реконструйовано в музеї «*Der Alchemist*» в замку Оберштокшталь у Кірхберзі-на-Ваграмі (Австрія) [27; 28] – у місці її історичного існування. Реконструкція інтер'єра алхімічної лабораторії XVII ст. у Німецькому музеї (Мюнхен) [29] утворює своєрідний триптих із лабораторіями пізніших знакових епох історії хімії – часів А. Лавуазьє (XVIII ст.) та Ю. Лібіха (XIX ст.) [30]. Лабораторії алхіміків XVI ст. відтворено в Іспанському музеї фармації (Толедо) [31] та Музеї історії фармації в Базелі [32] – місті, де саме за тих часів працював знаменитий Парацельс. Найвиразніше тенденція висвітлення природознавчої складової феномена простежується в колекціях Музею історії науки і техніки в Стамбулі [33] та Інституту історії арабо-ісламської науки у Франкфурті-на-Майні [34, с. 95-153]. Тут поруч із реальними музеаліями середньовічної доби демонструються численні моделі алхімічного обладнання, виконані в сучасній техніці скляного лабораторного посуду з очевидними аналогіями до приладдя, що використовують нині в хімії.

Значення цих музейних експозицій в системі історико-хімічного знання та природничої освіти у поєднанні з сучасними інформаційними технологіями важко переоцінити [35; 36]. Така музейна освіта має свою специфіку: музей – не місце здобуття знання, а місце розуміння [9, с. 10].

Проте історико-хімічна складова алхімії є хоча й важливою, але лише частиною феномена. Власне алхіміки вважали свою справу мистецтвом. Це можна було б пояснити тим, що на момент становлення поняття «наукове знання» алхімія існувала вже чимало століть¹⁴. За кількістю створених образів алхімія не поступається будь-

[16, с. 137]. Втім, розгляд складної, неоднозначної та суперечливої проблеми фахового окреслення та номіналістики визначень термінів «музей», «музеєзнавство», «музеологія» в межах даної роботи не видається докорінно принциповим.

¹² Ставлення до алхімії в наукових колах в різні часи варіювалося від зневажливо-зверхнього до поблагливого або навіть шанобливого. П'єр Маке (XVIII ст.) визначає епоху алхімії як найтемніший та найганебніший період історії хімії [21, с. xxiv]. На його думку, хімія не має з алхімією нічого спільного, окрім імені, «але їй це так само неприємно, як розумній та розсудливій, але маловідомій доньці носити ім'я матері, відомої своїми дивацтвами та нісенітницями» [21, с. 373]. Попри це, визнання алхімії «матір'ю хімії» є симптоматичним. Саме в такому ключі алхімію переосмислюють вчені XIX ст. – Юстус Лібіх [22, с. 56-57], Марселен Бертло [23], Вільгельм Оствальд [24]. Останній гранично загострює свою думку і, реабілітуючи алхімію, отожднює її з тією ж хімією, адекватною реаліям Середньовіччя: «Ми звикли ... з презирством дивитися на експериментальні спроби середньовічних учених здійснити це перетворення [неблагородних металів у золото. – Авт.] ... Але ми маємо на це так само мало прав, як, наприклад, стосовно сучасних спроб штучного отримання білків» [24, с. 4-5].

¹³ В цьому контексті доречно згадати експоновані в музеї Національного заповідника «Херсонес Таврійський» археологічні знахідки, серед яких – невеликі скляні колби середньовічної доби, що майже не відрізняються від сучасних. На жаль, спорадичний характер знахідок є принциповою вадю археологічного дослідження, в тому числі й стосовно матеріальних слідів феномена алхімії [14].

¹⁴ Проте мистецька складова не зникла й у сучасній хімії. Хоча в наукових колах це не прийнято афішувати, воно добре відомо практикуючим хімікам. Часто-густо для синтезу певних сполук недостатньо чіткої методики. Тут пріоритетного значення набуває «відчуття речовини», інтуїтивне

якому мистецтву, а алхімічний символізм має глибоке та багаторівневе філософське наповнення. Зазвичай алхімічний трактат доби європейського Середньовіччя був багато ілюстрованим. За рівнем та стилем виконання, своїм смисловим навантаженням алхімічні зображення виходять за межі допоміжного матеріалу, набуваючи власного наповнення – естетичної цінності, філософського сенсу, соціокультурного звучання. Ця риса є органічно притаманною феномену та чітко візуалізованою з єгипетських часів, коли він навіть не набув назви «алхімія» [37]. Яскраві зразки алхімічної емблематики представлено в «Ієрогліфічних фігурах» Н. Фламеля [38]. Деякі твори пізньої алхімії, наприклад, «*Mutus Liber*» – «Німа книга», що входить до антології «*Bibliotheca Chemica Curiosa*» [39], – взагалі не містять тексту: зміст викладено засобами образотворчого мистецтва у формі логічно поєднаних гравюр.

Алхімія не є феноменом «чорно-білим», явленим в категоричних антитезах «так-ні», «добре-погане». Історично він постає як «специфічна природничонаукова та ... художня реальність разом. На відміну від фізики, науки «чорно-білої», алхімія існує вся в спектрах кольорів та запахів» [40, с. 150]. Розглядати алхімію винятково в ракурсі природознавства настільки ж доцільно, як сакральне таїнство вогню з позицій технології використання палива – сукупності процесів теплоутворення, теплопередавання, газифікації, окиснення тощо¹⁵. Це, безумовно, є корисним та має право на існування, але навряд чи буде цікавим поза межами професійного середовища. Вочевидь, глибинна причина інтересу до алхімії, що спостерігається в сучасному соціумі, полягає не в протохімічній, а культурній складовій феномена – дійсно історичній або ж у той чи інший спосіб привнесений з часом.

У цьому контексті можна стверджувати реальність існування феномена алхімії в сучасній суспільній свідомості, оскільки «з минулого реальним нині є лише те, що принаймні сьогодні діє в своїх наслідках» [42, с. 198]. Сприйняття цих наслідків, як власне й самі наслідки, не є константним та має виражений темпоральний характер. Звісно, сприйняття алхімії в сучасних колах хіміків та філософів не є ідентичним середньовічному. Проте, враховуючи соціокультурну лабільність *Scientia Immutabilis*¹⁶, ця відмінність не видається принциповою. Процес культурно-історичного «підживлення» є надзвичайно важливим для наукової творчості та може реалізовуватись як на рівні свідомості, так і підсвідомості [43]. «Материнським лоном всіх наук, як і будь-якого мистецького витвору, є душа» [44, с. 255]. Стосовно алхімії ця юнгівська сентенція набуває специфічного звучання: нині, щонайменше в хімічному співтоваристві, принаймні на підсвідомому рівні (а саме в глибинах людської душі К.Г. Юнг бачить архетипічне коріння алхімії, що постає «зорею природничонаукової ери» [45, с. 91-92]), реальність феномена є очевидною, оскільки є вираженою дія алхімії в своїх наслідках.

Хоча в сучасному світі це не артикулюється як свідчення існування феномена, думку щодо дії алхімії в своїх наслідках можна вважати усталеною в актуальному науковому середовищі. Таких висновків, зокрема, можна дійти з аналізу використання природничонаукової колекції Ч. Фішера (Пітсбург), що зробила досяжними широкому загалу чималу кількість зразків алхімічно спрямованої художньої творчості [46]. Колекція містить кілька десятків робіт голландської та фламандської шкіл живопису,

володіння чимось невловимим, але важливим, що лежить за межами пропису та не може бути втіленим в ньому, оскільки радше належить до царини мистецтва, ніж науки.

¹⁵ Це порівняння лише на перший погляд здається метафорою. В. Гейзенберг стверджував, що найглибше розуміння сутності вогню він знайшов саме в донаукових уявленнях – у філософії Геракліта: «Якщо замінити слово «вогонь» словом «енергія», то майже достеменно твердження Геракліта можна вважати твердженнями сучасної науки» [41, с. 30-31].

¹⁶ *Scientia Immutabilis* перманентно мутує: змінюється стиль і форма трактатів, ставлення алхіміків до основних цілей герметичного мистецтва. Проте алхімія залишається незмінною периферією стосовно змінюваної культури [2].

що зафіксували бачення алхімії очима митців XVII – XVIII ст.¹⁷. Репродукція картини з колекції Фішера, що зображує адепта китайської алхімії Вей По-Янга, прикрашає офіс токійської біотехнологічної компанії CEO як історичне нагадування про прадавній даоський корінь експериментальної науки. Аналогічне смислове навантаження несе картина голландської школи «Спалах у лабораторії алхіміка» («*The Alchemist's Experiment Takes Fire*»), що можна побачити в провідній лабораторії ядерних досліджень м. Оук-Рідж (штат Теннессі) [46]. Картина Давида Тенірса-молодшого «Алхімік» (1648 р.) репродукована настільки широко, що набула ознак символу загальнолюдського пієтету до алхімії.

Зрозуміло, що музеєзацію свідчень алхімії здійснено не лише в колекції Фішера. Репродукції картин аналогічного спрямування, широко представлених в Дрезденській картинній галереї, були об'єктом професійного дослідження фахівців Дрезденського геолого-мінералогічного музею [51, с. 363-375]. Слід зауважити, що серед картин поряд із реалістичними сюжетами представлено й дотепні карикатури – неодмінний зворотний бік соціокультурного сприйняття алхімії. Завдяки переосмисленню феномена образ алхімії нині перетворився на метафору, що може застосовуватися до різноманітних сфер людської діяльності – «алхімія фінансів», «алхімія творчості» тощо.

Трансляція музейної інформації здійснюється безпосередньо, внаслідок чого експозиція набуває характеру специфічної невербальної мови речей, точніше – розмови речами [9, с. 11]. Яке невербальне повідомлення несе алхімічна експозиція? Певно, мотиви відвідувача експозиції та творця картини з алхімічним сюжетом мають спільні риси, інакше сюжет неможливо було б сприйняти та переосмислити на сучасному рівні. Вочевидь, порівняно з XVII ст. інтерес до таємничого явища алхімії нині, хоча й набув інших наголосів, не зник в культурно-історичному просторі.

Музей алхімії в місті Кутня Гора (Чехія), відомому старовинними срібними родовищами, відкрито в 2002 р. та присвячено висвітленню «алхімії в усіх її аспектах» [52]. Його сайт стверджує, що це перший у світі музей такого спрямування [52]. Реконструкція алхімічної лабораторії в льосі будинку XIII ст. є вдалим прикладом використання методу моделювання для публічної презентації реалій лабораторної практики алхімії, але експозиція цим не обмежується. Над лабораторією знаходиться готична вежа з каплицею, що можна сприймати як певне втілення алхімічного девізу «*Ora et labora*» – «Молись і працюй». «Внизу здійснювалося перетворення дорогоцінних металів у дорожчіші, а нагорі щось подібне відбувалося з людськими душами», – стверджує путівник по визначних місцях міста [53]. Це додатково ілюструє засадничий герметичний принцип відповідності між «верхнім» та «нижнім» [54].

«У сучасному музеї людина хоче знайти або прекрасне, або повчальне, або дивовижно-таємне, щоби в ньому знайти основу для майбутніх форм свого творчого життя», – свого часу писав директор Національного музею у Львові І. Свенціцький [19, с. 8]. Хоча на теренах України наразі немає спеціалізованих музеїв алхімії, музеальний інтерес до неї безумовно спостерігається. У Львові з 1966 р. працює Музей-аптека на площі Ринок¹⁸. Багаті на музеалії та якісний художній супровід, добре сплановані експозиції докладно висвітлюють історію фармації та аптечної справи з часів Цельса та Галена до початку XX ст. [55]. Експозиції, що присвячено середньовічному етапу розвитку фармації, дотичному до алхімії, за спрямованістю сприйняття не обмежуються висвітленням суто природознавчої складової явища.

В льохах старої кам'яниці, облаштування яких датується XV – XVI ст., є закапелок, де показано середньовічного алхіміка за роботою з подрібнення речовини. Цей фрагмент експозиції, поза сумнівами, розраховано на емоційний вплив на

¹⁷ Ця тематика була ґрунтовно досліджена А.А.А. Брінкманом та висвітлена у величезному циклі статей [47 - 50].

¹⁸ В цьому приміщенні з 1735 р. працювала аптека «Під чорним орлом».

відвідувача: зненацька з моторошної напівтемряви вологого старовинного підземелля проглядає схилена фігура у чорному вбранні з накинутим каптуром, що, незважаючи на перебіг століть, вперто займається своєю копіткою утаємниченою справою¹⁹.

Аналогічне емоційне навантаження несе експозиція лабораторії алхіміка, стилізований антураж якої²⁰ відверто виходить за межі суто природничого погляду на явище. Експозицію створено в невеличкому приміщенні, що зберегло сліди існування в минулому великої кількості печей – свідчення специфічного, незрозумілого нині призначення. Жодних історичних підтверджень існування тут алхімічної лабораторії (як, наприклад, в замку Оберштокшталь [27]) немає, але без цього експозиція значною мірою втрачала б романтичне відчуття занурення в таємничий світ минулого – своєрідного «пригадування», підґрунтя якого, згідно з поглядами Юнга, приховано в глибинах людської душі [45, с. 91-92].

Вочевидь для стимуляції «пригадування» підсвідомого в музеї була створена легенда, що, коли при реставрації будівлі було знайдено залишки таємничих забутих димарів, то у старовинній кіптяві аналіз виявив величезний вміст ртуті та золота. Це зауваження впливає на відвідувача не лише на свідомому рівні, додаючи історичної ваги сучасній реконструкції, але й на підсвідомому рівні, де створює атмосферу персонального доторкання до *Magnum Opus* середньовічних адептів. В даному випадку відповідність інформації історичній істині не є докорінно важливою; принципового значення набуває факт створення легенди – відчуття й відгуку музейників на, можливо, чітко не визначений, але безумовно існуючий соціальний запит.

Ця мотивація яскраво виявлена в аналогічній експозиції Київського Музею фармації (відкрито в 1988 р.) [57]. Якщо у Львові існує прив'язка до таємниці стародавньої будівлі, де за Середньовіччя дійсно могла бути алхімічна лабораторія²¹, то кам'яниця XVIII ст. на Подолі навряд чи дозволяє створити таку легенду. Проте симуляція алхімічної лабораторії органічно доповнює експозицію музею та викликає у відвідувачів ледве не найбільший інтерес, оскільки відповідає підсвідомому бажанню бути співпричетним до незбагненої таємниці минулого. Чи не такого вже й минулого, якщо зацікавленість феноменом алхімії (свідома або підсвідома) в сучасному європейському соціопросторі об'єктивно зростає? Свідченням останнього можна вважати відкриття тільки протягом 2011 – 2012 рр. двох музеїв алхімії у Празі²² – «*Speculum Alchemiae*» [60] та Музею алхіміків і магів старої Праги [61]. Обидва музеї розраховано на широкий загал відвідувачів та фактично спрямовано на актуалізацію феномена алхімії в сучасному соціумі.

Музей «*Speculum Alchemiae*» містить реконструкції лабораторії та кабінету алхіміка (під час ремонту будинку після повені 2002 р. в льохах дійсно було знайдено рештки алхімічної лабораторії). Інтер'єр лабораторії нагадує реконструкцію в Кутній

¹⁹ Образ наполегливого трудівника середньовічної алхімії яскраво змальовано в поетичному творі її сучасника Джеффрі Чосера (XIV ст.) «Оповідь Слуги каноніка»: «Проте надія добра в серці є, // І впевненість вона нам надає, // Що недаремні наші всі труди, // Що Еліксир нас витягне з біди. // І цей вогонь, що у душі палає, // На безкінечний пошук надихає // Та знов і знов веде на жертви нас. // І хоч нам до плодів Мистецтва зась, // Гірко-солодким смак його здається, // І знов алхімік над печами б'ється» [56, с. 9].

²⁰ Там присутня й копія картини Адріана ван Остаде «Алхімік», подібної до однойменної картини Давида Тенірса.

²¹ Існування алхімічних осередків у старому Львові історично є майже поза сумнівами, оскільки в XV – XVII ст. там існувала розвинена вчена культура, був наявним комплекс умов для розвитку феномена алхімії – культурних, ментальних, економіко-правових [58].

²² Прага – столиця європейської алхімії часів її розквіту за Рудольфа II – й раніше не була «білою плямою» в плані музейного висвітлення алхімічної спадщини. Там тривалий час експонуються історичні раритети – медалі та монети, походження яких в той чи інший спосіб пов'язано з алхімією. Склад, особливості структури, історія походження та нумізматичні характеристики цих музеалій неодноразово були предметом ґрунтовного та ретельного наукового вивчення [59].

Горі та справляє враження, ніби майстер лише щойно вийшов. І хоча експоновані в музеї печі та лабораторне приладдя є сучасними репліками, це не заважає експозиції передавати загадковий дух алхімії, атмосферу наближення до містичних секретів герметиків.

Дещо інакше побудовано експозицію Музею алхіміків і магів старої Праги, розташованого в будинку, де за Рудольфа II вірогідно жив відомий англійський алхімік та авантюрист Едвард Келлі. Окрім атанорів, алембіків та глиняних реторт, у музеї знаходиться цікава мистецька інсталяція – «зупинена мить» вибуху в лабораторії. Присутні також фігури знакових діячів алхімії тієї епохи – власне Едварда Келлі, його компаньйона Джона Ді, покровителя герметиків імператора Рудольфа II та навіть легендарного доктора Фауста, якого Мефістофель тягне до пекла. В комплексі з музеєм працює тематична «алхімічна» кав'ярня. Така комерціалізація теми алхімії є, вочевидь, зворотнім боком культурної зацікавленості цим явищем.

Таким чином, легендарний вимір алхімії зазнає музеєзації поряд із матеріальними слідами історичного буття феномена. За подібним принципом відкрито Зал алхімії в музеї Ягеллонського університету (Краків) [62]. Він розташований у найстарішому з корпусів університету, так званому «*Collegium Maius*», в лекторії, де, за легендами, навчалися згаданий доктор Фауст та його польський колега пан Твардовський.

Старі легенди набувають матеріального втілення та живуть власним життям у сучасній культурі²³, отже, важливою для вивчення є не лише історична даність алхімічних реалій минулого («те, що було»), але й супутній образно-уявний вимір, що становить особливу реальність («те, що могло бути»). Доречно згадати тут сентенцію Аристотеля [63, с. 655]: «Історик і поет різняться ... Один розповідає про те, що відбулося, інший – про те, що могло б відбутися. Тому поезія є філософічнішою та серйознішою за історію, оскільки поезія більше каже про загальне, історія – про одичне» [Поетика IX]. Стосовно алхімії, що існує, зокрема, як художня реальність [40, с. 150], подібний філософсько-поетичний підхід видається цілком виправданим та вельми перспективним.

Сплеск музеєзації алхімічної спадщини, що спостерігається в останні десятиліття, вказує на тенденцію зростання оцінки соціальної значущості феномена алхімії та місце, яке він посідає в сучасній культурі. Втім, у контексті концепцій Нового Середньовіччя [64; 65] повернення соціальної значущості такому типово середньовічному феномену, як алхімія, виглядає закономірним [13, с. 88].

Такий «музеальний» спосіб існування алхімії в сучасному світі набуває нових неочікуваних рис, якщо розглядати музейну комунікацію як своєрідний прояв паломництва, а музей – як «інструмент послідовної ініціації, що триває протягом всього життя» (Д. Макдональд) [16, с. 140]. Вочевидь, спілкування з алхімічними музеями ініціює процес «пригадування» цінностей та алхімічного способу світосприйняття, витісненого раціоналізмом Нового часу зі свідомості у підсвідомість.

Передавання позагенетичного досвіду культури, підключення людини до «культурних кодів» [66], що здійснюється в межах феномена музею, є пов'язаним із відновленням цілісності світосприйняття [16, с. 140]. Водночас, саме цілісність є засадничою рисою алхімічного світогляду, чого бракує людині, сформованій в межах раціональному світогляду з притаманною йому фасетковістю сприйняття та штучним розподілом буття на спеціалізовані науки, мистецтво, релігію тощо. Дійсно, інтелектуально-аналітичний (наука) і емоційно-художній (мистецтво) аспекти буття,

²³ Так само на легендах ґрунтується алхімічне реноме Золотої вулички в Празі. Насправді за часів Рудольфа II та жили не алхіміки, а бійці міської варті – «червоні стрільці». Проте історичний вимір цього місця химерно переплівся з фантазійно-легендарним. Саме звідси черпав натхнення Густав Майрінк, створюючи образ «вулиці Алхіміків», де розташовано містичний «Дім біля останнього ліхтаря», знайти який можуть лише обрані.

органічно та нерозривно пов'язані в алхімії, поєднуються й у музейному універсумі²⁴ [16, с. 140]. Музей створює особливий просторово-часовий континуум, де при єдності безпосередньої та опосередкованої комунікації у свідомості відбувається сакралізація раціонального та раціоналізація сакрального [16, с. 140] – певні кореляти прагнень сакралізації знання та десакралізації природи в алхімії, важливих умов історичного формування цього соціокультурного феномена [13, с. 88].

Таким чином, у музейного та алхімічного універсумів несподівано виявляються спільні засадничі ознаки. Розглядаючи музей як інститут соціальної пам'яті або як «культурну форму» [67] – спосіб задоволення культурних потреб на певному історичному проміжку, «генерування культури сучасної та майбутньої на основі збереження і актуалізації найбільш цінної частини всіх видів спадщини» [16, с. 139], можна дійти висновку, що й феномен алхімії нині набув ознак такої «культурної форми», актуалізувався в соціокультурному просторі й у такий спосіб продовжує своє існування в сучасному світі. Проте цей спосіб буття феномена алхімії, вочевидь, не є єдиним, оскільки низка факторів уможливають інші шляхи актуалізації феномена в сучасному соціокультурному просторі.

Таким чином, філософський аналіз сучасного стану музеєзації алхімічної спадщини свідчить про очевидний суспільний інтерес до цього соціокультурного феномена. Починаючи з другої половини ХХ ст. феномен алхімії набув ознак культурної форми, тобто реально існує в сучасному соціокультурному просторі, діючи в розмаїтті своїх наслідків.

У сучасному музейництві спостерігається виразна тенденція до висвітлення алхімії як соціокультурного феномена в його багатогранній цілісності, без обмеження суто історико-природознавчим аспектом. При цьому методи історичної реконструкції та моделювання алхімічних реалій є не менш значущими, ніж музеєзація автентичних артефактів алхімії.

Поряд із матеріальними слідами історичного буття алхімії легендарний вимір цього феномена також зазнає музеєзації.

Компаративний аналіз сучасних музеологічних концепцій та основ алхімічного світогляду виявляє спільні засадничі ознаки алхімічного та музейного універсумів. Тож не дивно, що інститут музеїв може ефективно зберігати та транслювати дух феномена алхімії.

Вагому роль у створенні образу алхімії у суспільній свідомості відіграє й мистецька рефлексія середньовічної алхімії в творах її сучасників.

Музеєзація алхімічної спадщини сприяє існуванню феномена алхімії в суспільній свідомості. Однак специфіка сучасного способу існування алхімії не вичерпується музеологічним аспектом і потребує подальшого аналізу.

РЕЗЮМЕ

На основе компаративного философского анализа современного состояния и тенденций музеефикации алхимического наследия в статье рассмотрены проявления и способ бытия феномена алхимии в современном социокультурном пространстве. Алхимический и музейный универсумы имеют общие основополагающие признаки, поэтому социальный институт музеев эффективно сохраняет и транслирует дух феномена алхимии. Анализ состояния феномена алхимии в музеологическом измерении свидетельствует о существовании феномена в ментальном пространстве современности.

²⁴ Якщо музей є інструментом самоусвідомлення культури [16, с. 138], а музеологія – філософським осмисленням соціокультурного феномена музею [9, с. 3], то в аксіологічному та гносеологічному вимірах відмінності між численними різновидами музеїв, так само, як і розподіл музеології на гуманітарну та природничу складові [9, с. 6], виявляються другорядними, набуваючи ознак умовної градації.

Ключевые слова: алхимия, музеефикация, музеальность, культурная форма, социокультурное пространство.

SUMMARY

The article deals with comparative philosophical analysis of contemporary conditions and trends of the musealisation of alchemical heritage. The authors consider the way and manifestations of existence of this phenomenon in contemporary sociocultural area. The alchemical and museum universes have mutual basic features, so the social institution of museums saves and broadcasts the spirit of the phenomenon of alchemy. Nowadays the phenomenon of alchemy exists in the mentality and social consciousness.

Key words: alchemy, musealisation, museality, cultural form, sociocultural area.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Родигін, К. Феномен алхімії в часопросторовому та ментальному вимірі Старого Світу [Текст] / К. Родигін, М. Родигін // Схід. – 2012. – № 4 (118). – С. 164—172.
2. Родигін, К. Соціокультурна адаптивність та лабільність «Scientia Immutabilis» [Текст] / К. Родигін, М. Родигін // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – Т. 34. – С. 287—298.
3. Гоголь, Н. В. О средних веках // Собр. соч. в 7 тт. [Текст] / Н.В. Гоголь. – М. : Худ. лит., 1978. – Т. 6. – С. 28-39.
4. Родигін, К. М. «Містична ніч» Середньовіччя в контексті сучасної західної культури [Текст] / К.М. Родигін // Філософські виміри сучасної соціальної реальності: матеріали міжнародної наукової конференції. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – С. 64—66.
5. Mond, R. The Study of Alchemy [Текст] / R. Mond // Ambix. – 1937. – Vol. 1, № 1. – P. 1-2.
6. Белов, А. В. Обвиненные в ереси [Текст] / А.В. Белов. – М. : Знание, 1973. – 192 с.
7. Морозов, В. Н. Легендарный алхимик: судьба герметического наследия Роджера Бэкона [Текст] / В.Н. Морозов // Вестник Ленинградского гос. ун-та им. А.С. Пушкина. Серия философия. – 2009. – № 4. Т. 2. – СПб., 2009. – С. 56-65.
8. Шашкина, Т. Б. Специфика донаучного технического знания и пути его изучения [Текст] / Т.Б. Шашкина // Вопр. истории естествознания и техники. – 1986. – № 3. – С. 28-41.
9. Климишин, О. С. Сучасні проблеми природничої музеології [Текст] / О.С. Климишин // Наук. записки держ. природознавчого музею. – Львів, 2010. – Вип. 26. – С. 3-14.
10. Вайдахер, Ф. Загальна музеологія [Текст] / [пер. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич]. – Львів: Літопис, 2005. – 632 с.
11. Анисов, А.М. Проблема познания прошлого [Текст] / А.М. Анисов // Философия науки. Вып. 1. – М.: Изд-во УОП РАН, 1995. – С. 243—268.
12. Платон. Менон [Текст] / Платон; [пер. с древнегреч. С.А. Ошерова] // Соч. в 4-х тт. / Платон; [ред. А.Ф. Лосев]. – М.: Мысль, 1990. – Т. 1. – С. 588—596.
13. Родигін, К. М. Ментальне підґрунтя та історичні умови буття феномена алхімії [Текст] / К.М. Родигін, М.Ю. Родигін // Сучасний соціокультурний простір 2011: матеріали VIII міжн. науково-практ. інтернет-конф. 22-24 вересня 2011 р. – К. : ТОВ «ТК Меганом», 2011. – Ч. 3. – С. 86—89.
14. Ruska, J. Methods of Research in the History of Chemistry [Текст] / J. Ruska // Ambix. – 1937. – Vol.1, №1. – P. 21—29.
15. Юнг, К. Г. Парацельс как врач / [пер. Д. Мироновой] // Дух Меркурий [Текст] / К.Г. Юнг. – М. : Канон, 1996. – С. 164—185.

16. Маньковська, Р. Музеологія як наукова галузь: сучасний дискурс та проблема теоретичного інтегрування [Текст] / Р. Маньковська // Краєзнавство. – 2009. – № 3-4. – С. 136-143.
17. Stránský, Z. Z. Der Begriff der Museologie [Текст] / Z.Z. Stránský // Einführung in die Museologie / Muzeologické sešity. – Brno, 1971. – Supplementum, 1. – S. 36.
18. Stránský, Z. Z. Museologische Terminologie [Текст] / Z.Z. Stránský // Neue Museumskunde. – 1988. – 31. – S. 12—17.
19. Свенціцький, І. Про музеї та музейництво: (нариси і замітки) [Текст] / Іларіон Свенціцький. – Львів : З друк. «Діла», 1920. – 80 с.
20. Mensch, P. van. Museology and its use for museums [Текст] / P. van Mensch // Papers in museology: report from two symposia at the Department of museology. Umeå University / Ed. Råbeberg p. – Umeå, 1992. – P. 78-91. – (Acta Univ. Umenis. Umeå studies in the humanities; V.108).
21. Macquer, P. Dictionnaire de Chymie [Текст] / P. Macquer. – Paris, 1778. – Т. 1. – xl + 568 p.
22. Либих, Ю. Письма о химии [Текст] / Ю. Либих. – СПб., 1861. – Т. 1. – 356 с.
23. Berthelot, M. Les Origines de l'Alchimie [Текст] / M. Berthelot. – Paris, 1885. – 445 p.
24. Оствальд, В. Эволюция основных проблем химии [Текст] / В. Оствальд. – М., 1909. – 231 с.
25. Martínón-Torres, M. A 16th century Lab in a 21st century Lab: Archaeometric Study of the Laboratory Equipment from Oberstockstall (Kirchberg am Wagram, Austria) / Marcos Martínón-Torres, Thilo Rehren, Sigrid von Osten // Antiquity. – 2003. – Vol. 77, No 298 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://antiquity.ac.uk/ProjGall/martinon/index.html>. — Загол. з екрану.
26. Soukup, R. W. Alchemistisches Gold – Paracelsistische Pharmaka [Текст] / R. W. Soukup, H. Mayer. – Wien : Böhlau Verlag, 1997. – 336 s.
27. Soukup, R. Alembics, Cucurbits, Phials, Crucibles : A 16th-Century Docimastic Laboratory Excavated in Austria [Текст] / Rudolf Werner Soukup, Sigrid von Osten, Helmut Mayer // Ambix. – 1993. – Vol. 40, № 1. – P. 25.
28. Museum: Der Alchemist [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tullnerfeld.at/alchemy/default.htm>. — Загол. з екрану.
29. Das alchemistische Laboratorium um 1600 // Deutsches Museum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.deutsches-museum.de/sammlungen/ausgewahlte-objekte/meisterwerke-vi/alchimie>. — Загол. з екрану.
30. Historische Laboratorien // Deutsches Museum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.deutsches-museum.de/ausstellungen/naturwissenschaft/chemie/laboratorien/>
31. Laboratorio Alquimista // Museo de la Farmacia Hispana [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucm.es/info/mhfarhis/visitaAlquimista.php>
32. Laboratorien und Apotheken // Das Pharmazie-Historische Museum Basel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pharmaziemuseum.ch/>
33. Istanbul Museum of the History of Science and Technology in Islam [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibttm.org>
34. Sezgin, F. Science and Technology in Islam. Vol. IV [Текст] / F. Sezgin. – Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, 2010. – 236 p.
35. Родигіна, І. В. Можливості комп'ютерних технологій щодо реалізації принципу наочності при викладанні хімії [Текст] / І. В. Родигіна, К. М. Родигін // Комп'ютерні технології навчального призначення в хімії: Тези доповідей VI Укр. науково-метод. конф. 22-24 квітня 2003 р. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – С. 46.

36. Родигіна, І. В. Використання інформаційних технологій у процесі вивчення історії хімії [Текст] / І.В. Родигіна, К.М. Родигін // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2009. – № 4 (76). – С. 28-29.
37. Pilcher, R. V. Alchemists in Art and Literature [Текст] / R.V. Pilcher // J. Oil and Colour Chem. Assoc. – 1933. – № 16. – Р. 318-353.
38. Flamel, N. Ecrits Alchimiques [Текст] / Nicolas Flamel. – Paris : Les Belles Lettres, 1993. – 117 p.
39. Anonymi, Liber Mutus Alchemiae Mysteria // Bibliotheca Chemica Curiosa / [ed. J. Manget]. – Geneva, 1702. – Т. 1. –Р. 939 – 965.
40. Рабинович, В. Л. Теоретическое предвидение и его интерпретация по алхимическим трактатам Роджера Бэкона [Текст] / В.Л. Рабинович // Научное открытие и его восприятие / [под ред. С.Ф. Микулинского]. – М.: Наука, 1971. – С. 146-155.
41. Гейзенберг, В. Физика и философия [Текст] / В. [Текст] // Физика и философия. Часть и целое / В. Гейзенберг. – М. : Наука, 1989. – С. 3-132.
42. Лукасевич, Я. О детерминизме [Текст] / Я. Лукасевич // Философия и логика Львовско-Варшавской школы. – М. : Росспэн, 1999. – С. 179-198.
43. Князева, Е. Н. Культурно-исторический мир ученого и прорыв в неизвестное [Текст] / Е. Н. Князева // Научный прогресс: когнитивный и социокультурный аспекты. – М. : Изд-во УОП РАН, 1993. – С. 27-45.
44. Юнг, К. Г. Психология и поэтическое творчество [Текст] [пер. С. Аверинцева] // Дух Меркурий / К.Г. Юнг. – М.: Канон, 1996. – С. 253-280.
45. Юнг, К. Г. Парацельс как духовное явление [Текст] / [пер. А. Гараджи] // Дух Меркурий / К.Г. Юнг. – М. : Канон, 1996. – С. 71-163.
46. Schwalb, H. Science and Art at Fisher // Can. Chem. News. – 1989. – Vol. 41, № 9. – P. 17-19.
47. Brinkman, A.A.A.M. An Unknown Alchemical Drawing Probably by David Teniers II [Текст] / A.A.A.M. Brinkman // Ambix. – 1966. – Vol. 13, № 3. – P. 187-188.
48. Brinkman, A.A.A.M. Chemie en Kunst IX. De Alchemist staat voor aap [Текст] // A.A.A.M. Brinkman // Chemie en Techniek. – 1971. – Vol. 26, № 1. – P. 19-21.
49. Brinkman, A.A.A.M. Chemie en Kunst XI. Albrecht Durer [Текст] / A.A.A.M. Brinkman // Chemie en Techniek. – 1971. – Vol. 26, № 17. – P. 489-490.
50. Brinkman, A.A.A.M. Chemie en Kunst XII. De jonge chemicus [Текст] / A.A.A.M. Brinkman // Chemie en Techniek. – 1972. – Vol. 27, № 1). – P. 21-22.
51. Wilsdorf, H. Alchimi und Bergwerck Zur Entdeckungsgeschichte einiger Elemente aus bergmännischen Produkten [Текст] / H. Wilsdorf // Abhandlungen des Staatlichen Museums fur Mineralogie und Geologie zu Dresden. – Dresden: Verlag Theodor Steinkopff, 1966. – Bd. 11. – S. 315-376.
52. Kutna Hora Alchemy Museum, Czech Republic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.alchemy.cz/museum.html. — Загол. з екрану.
53. Kutna Hora [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kutna-hora.net/ru/alchemy-museum.php>. — Загол. з екрану.
54. Hermes, Trismegistus. Tabula Smaragdina Загол. з екрану Hermes Trismegistus // Bibliotheca Chemica Curiosa / [ed. J. Manget]. – Geneva, 1702. – Т. 1. – Р. 380-382.
55. Ходосевич, Л.Т. Аптека-музей у Львові: Путівник Загол. з екрану Л.Т. Ходосевич, З.М. Паньків. – Львів : Каменяр, 1989. – 32 с.
56. Чосер, Дж. Оповідь Слуги каноніка Загол. з екрану / Джеффри Чосер; [пер. К. Родигіна] // Отражения: Выпуск 5. Первые опыты художественного перевода / [отв. ред. и сост. О.В. Матвиенко]. – Донецк: ДонНУ, 2012. – С. 5—23.
57. Музей-аптека // Україна ХХІ століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.21st-century.org.ua/main/museums/Apteka-ukr.htm>. — Загол. з екрану.

58. Родигін, К. Алхімія та натурфілософське знання в ментальному та геополітичному просторі Східної Європи XV – XVII століть [Текст] / К. Родигін, М. Родигін // Схід. – 2012. – № 2 (116). – С. 164—172.
59. Karpenko, V. Alchemistische Münzen und Medaillen [Текст] / V. Karpenko // Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums. – Nürnberg, 2001. – S. 49—72.
60. Speculum Alchemiae Prague [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.speculumalchemiae.cz>. — Загол. з екрану.
61. Muzeum alchymistů a mágu staré Prahy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.muzeumalchymistu.cz. — Загол. з екрану.
62. Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego – Collegium Maius [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uj.edu.pl/universytet/muzea/collegium-maius>
63. Аристотель. Поэтика / [пер. М.Л. Гаспарова] // Соч. в 4-х тт. [Текст] / Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 645—680.
64. Бердяев, Н. А. Новое Средневековье [Текст] / Н.А. Бердяев. – М. : Феникс; ХДС-пресс, 1991. – 84 с.
65. Эко, У. Средние века уже начались [Текст] / У. Эко; [пер. Е. Балаховской] // Иностран. лит. – 1994. – № 4. – С. 258—267.
66. Бонами, З. А. Музей и проблема трансляции культурно-исторических кодов [Текст] / З. А. Бонами // Музей и образование. – М., 1989. – С. 24—28.
67. Лещенко, А. Проблемы становления музееведческой терминологии на международном уровне [Текст] / А. Лещенко // Музей. – 2009. – № 5. – С. 42—46.

Надійшла до редакції 12.09.2013 р.